

1. НАУКА – ПРАКТИЦІ

Марина Юріївна Мельник,

кандидат педагогічних наук,
заступник завідувача відділу
діагностики обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.923.38:199.926

ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

В статті проаналізовані напрямки досліджень взаємозв'язку когнітивних і особистісних факторів розвитку обдарованості. Розглянуті дослідження, що вивчають взаємозв'язок типу особистості та її обдарованості. Описані основні результати зарубіжних дослідників типів особистості обдарованих (МВТІ) в порівнянні з генеральною сукупністю. Проаналізовані можливості та перспективи використання індикатора типів Майєрс–Бріггс в часі роботи з обдарованими учасниками.

Ключевые слова: обдарованість, особистісні фактори, когнітивні фактори, типологія МВТІ, методика МВТІ.

The article analyzes the research of cognitive and personality factors of giftedness. The research of personality type and giftedness are considered. The main results of foreign researchers of gifted personality types (MBTI) in comparison with the general population are described. Opportunities and prospects for the use of the Myers-Briggs type indicator at work with gifted students are analyzed.

Key words: giftedness, personality factors, cognitive factors, types of the MBTI, the Myers-Briggs type indicator.

Розвиток суспільства сьогодні визначається не стільки природними ресурсами, промисловими надбаннями чи технологічними здобутками, скільки успішним розвитком його інтелектуального та творчого потенціалу. Британський психолог Р. Лінн та фінський політолог Т. Ванханен стверджують, що середній рівень інтелекту населення країни є одним із головних предикторів її економічного зростання [9]. Таким чином, актуальною стає проблема обдарованості, а також постає завдання виявлення та розвитку обдарованих дітей і молоді, що відповідає цілям та завданням модернізації сучасної системи середньої освіти.

Традиційно, поняттям «обдаровані» характеризують дітей, які мають вищі, порівняно з учнівським загалом, досягнення в певній галузі. Основним (часто єдиним) показником обдарованості особистості впродовж тривалого часу вважали рівень інтелекту. Ідентифікація обдарованих здійснювали на основі результатів тестів інтелекту. Такий підхід зводив розуміння обдарованості до «безособистісного» феномену. З появою факторних моделей перелік показників обдарованості починає збільшуватися. Дослідники

починають розуміти під обдарованістю індивідуальний когнітивний, мотиваційний, соціальний потенціал, що дозволяє досягати високих результатів в одній або більше сферах (Д. Богоявленська, Г. Гарднер, Дж. Рензуллі, Ч. Спірмен, А. Танненбаум, Д. Фельдхюзен, К. Хеллер, В. Шадриков та ін.).

Переважно сучасні дослідження проблеми обдарованості застосовують трикільцеву модель обдарованості Дж. Рензуллі. Згідно з нею, обдарованість є поєднанням трьох характеристик: інтелектуальних здібностей, що перевищують середній рівень, креативності та наполегливості. Дослідник вказує на необхідність врахування сприятливого середовища й отриманих на основі досвіду знань. Модель обдарованості Дж. Рензуллі у модифікованому та доповненому вигляді присутня у багатьох подальших моделях обдарованості: С. Кона, Ф. Монкса, П. Торренса, Д. Фельдхюзена, В. Фостера та ін.

Сучасні вітчизняні науковці розуміють обдарованість як особистісне утворення людини, що характеризується вищим рівнем розвитку творчих здібностей, загальною творчою спрямованістю

особистості та високими досягненнями в певній галузі діяльності [5].

Таким чином, у дослідженні проблеми обдарованості з початку ХХ ст. і до сьогодні дослідники від розуміння обдарованості як високого рівня інтелектуального розвитку перейшли до обґрунтування її як системи, яка містить анатомо-фізіологічні задатки, когнітивні, мотиваційні та емоційно-вольові структури тощо.

Необхідно зазначити, що особливості розвитку інтелектуального і творчого потенціалу обдарованої особистості детально досліджено у працях Д. Богоявленської, В. Дружиніна, О. Кульчицької, О. Матюшкіна, В. Моляко та ін. Питанням структури обдарованості присвячено доробки О. Антонової, Ф. Ганьє, Дж. Рензулі, С. Кона, Н. Лейтеса, В. Моляко, А. Танненбаума, П. Торренса, Б. Шадрикова та ін. На сучасному етапі досить ґрунтовно досліджено:

– види обдарованості та сфери їх прояву (О. Антонова, О. Зазимко, Д. Корольов, О. Кульчицька, В. Кузьменко та ін.);

– проблеми ідентифікації обдарованої особистості (І. Волощук, О. Кульчицька, Р. Семенова, Н. Литвинова та ін.).

Ці напрями досліджень засвідчують посилену увагу науковців до проблем ідентифікації та розвитку обдарованої особистості.

Зауважимо, що перенесення сучасними дослідниками акцентів у розумінні феномену обдарованості та трактуванні його як складного поєднання особистісних і когнітивних характеристик особистості, досліджень, що систематизують особистісні чинники обдарованості, досить слабо пояснюють роль когнітивно-особистісних структур у розвитку обдарованості, взаємозв'язок типу особистості й її обдарованості тощо. Відзначимо відсутність одностайності також у думках дослідників щодо складу особистісних чинників у структурі обдарованості. Вивчення зазначених питань не лише розширює уявлення про розвиток обдарованості, а й допоможе у створенні адекватного розвивального середовища для обдарованих дітей, визначенні ресурсів розвитку обдарованості тощо. Загалом погляди сучасних дослідників на проблему особистісних чинників обдарованості є досить суперечливими. Це зумовлено різноспрямованістю робіт та незначною кількістю комплексних досліджень проблеми. Науковці вивчають психофізіологічні та вольові якості обдарованої особистості, ціннісну та мотиваційну сфери, особливості самопізнання й самоактуалізації, становлення ідентичності, перфекціонізм тощо.

Необхідність урахування особистісних чинників у структурі обдарованості акцентовано Л. Гуровою у дослідженні когнітивно-особистісних характеристик творчого мислення в структурі загальної обдарованості. Дослідниця стверджує, що когнітивні чинники є проявами особистісної когнітивної організації, а не загального психологічного типу особистості [4]. На думку Л. Гурової, основу психологічної структури

обдарованості особистості становить структурна організація її свідомості (пізнання, спілкування, діяльності), своєрідність і специфічне поєднання властивостей цієї індивідуальної структури.

Базовим елементом когнітивно-особистісної структури обдарованості, на думку Л. Гурової, є здатність розуміння, що потенційно достатня та високо розвинена відповідно до віку. Ієрархія структурних компонентів обдарованості є індивідуально своєрідною і не може бути типологізована [4].

У контексті порушеної проблеми необхідно згадати дослідження лабораторії психології обдарованості Інституту психології імені Г. С. Костюка. Воно присвячене визначенню взаємозв'язку когнітивних, особистісних чинників та їхньої ролі у процесі розвитку обдарованості на основних етапах онтогенезу («Взаємозв'язок когнітивних та особистісних чинників у розвитку обдарованої особистості», 2004–2007 рр.). До когнітивних чинників обдарованості дослідники зараховують такі компоненти: загальний інтелект, креативність, інтелектуальна організованість. Особистісні чинники обдарованості утворюють такі компоненти: пізнавальні потреби, базові властивості (відкритість новому досвіду, екстраверсія – інтроверсія, негативна емоційність, схильність до згоди, сумлінність), перфекціонізм. Дослідники доводять домінуючу роль особистісних складників обдарованості у формуванні мотиваційного ядра обдарованої особистості.

Стимулюючу роль у розвитку обдарованості виконують такі структурні компоненти мотиваційного ядра особистості: позитивне ставлення до діяльності, прийняття цілей діяльності, позитивна самооцінка, саморегуляція, мотивація на досягнення успіху, домінування спрямованості на інтелектуально спрямовану професійну діяльність. Дослідники визначили перелік суттєвих рис, що належать до портрету обдарованої особистості: сильне «Я», що приймає себе; відкритість для нового досвіду; інтелектуальна зрілість, неприйняття встановлених стандартів поведінки, принципів, загальноприйнятих поглядів [7].

Так, Д. Корольов, аналізуючи зарубіжні дослідження взаємозв'язку когнітивних та особистісних чинників обдарованості, виокремив декілька напрямів установаження взаємозв'язку зазначених чинників:

– аналіз взаємозв'язку когнітивних та особистісних факторів, що сприяють високим досягненням або є результатом розвинених здібностей та успіхів у сфері обдарованості;

– вивчення особистісних характеристик, що перешкоджають високим досягненням;

– дослідження взаємозв'язку обдарованості з дезадаптивними емоційними проявами [6].

У дисертаційному дослідженні О. Бобир було розглянуто системотвірні особистісні характеристики юнацтва з різними формами обдарованості. Дослідниця довела притаманність обдарованим комплексу універсальних особистісних характеристик, що вирізняють їх з учнівського загалу, тобто толерантності

до невизначеності, відкритості новому досвіду та ефективності стратегій психологічного подолання. Дослідниця зафіксувала відмінність у проявах доброзичливості, сумлінності, відкритості новому досвіду в обдарованих та «необдарованих» учнів, а також наявність розбіжності за факторами екстраверсія та нейротизм виявилися незначущими [2].

Зазначене надає можливість скласти орієнтовний перелік теоретично та емпірично визначених особистісних рис обдарованої особистості: незалежність у судженнях і поглядах; прийняття себе; естетична орієнтованість; схильність до ризику; впевненість у собі; високий рівень самоактуалізації; самодисципліна, збудливість, уразливість, інтернальний локус контролю, перфекціонізм тощо [6].

Здійснений теоретичний аналіз проблеми підтверджує, що психодіагностика обдарованості сьогодні розвивається у напрямі розширення спектру конструктів, що вивчаються (психофізіологічних процесів, особистісних та когнітивних якостей). Не менш важливим, на нашу думку, є дослідження взаємозв'язку типу особистості та її обдарованості. У вищезазначеному контексті цікавим є використання індикатора типів Майерс–Бріггс у діяльності з обдарованими дітьми.

Опитувальник MBTI (індикатор типів Майерс–Бріггс) створено на основі теорії психологічних типів К. Юнга. Перший варіант опитувальника опубліковано у 1944 році. Опитувальник неодноразово вдосконалювався та має декілька варіантів (forms A, B, C, F, G, M, Q) [11]. Опитувальник активно використовують вітчизняні дослідники, проте психометричних досліджень валідності та надійності методики в Україні проведено не було.

Опитувальник MBTI дозволяє зарахувати досліджуваного до одного з 16 типів на основі переваг за чотирима шкалами [3]:

- 1) *екстраверсія/інтроверсія* (extravert – introvert);
- 2) *сенсорика/інтуїція* (sensor – intuitive);
- 3) *мислення/відчуття* (thinker – feeler);
- 4) *судження/перцепція* (judgement – perceptive):
 - екстраверсія (E) – орієнтація на зовнішній світ;
 - інтроверсія (I) – орієнтація на внутрішній світ;
 - сенсорика (S) – збір інформації з використанням фактів, що фіксуються органами чуттів;
 - інтуїція (I) – збір інформації з використанням «шостого чуття», інтерес до потенційних можливостей;
 - мислення (T) – прийняття рішень на основі логічних висновків;
 - відчуття (F) – прийняття рішень на основі особистих або загальноприйнятих цінностей;
 - судження (J) – використання під час взаємодії зі зовнішнім світом власного способу прийняття рішень (мислення/відчуття), що проявляється у прагненні вести організований і спланований спосіб життя;
 - перцепція (P) – використання під час взаємодії зі зовнішнім світом власного способу сприйняття (сенсорика/інтуїція), що проявляється у прагненні вести гнучкий та спонтанний спосіб життя [1].

Таким чином, опитувальник демонструє переваги особистості у таких сферах: спрямування уваги (екстраверсія/інтроверсія), сприйняття інформації (сенсорика/інтуїція), прийняття рішень (мислення/відчуття), взаємодія зі зовнішнім світом (судження/перцепція.)

Зазначаючи широке використання опитувальника MBTI західними дослідниками, необхідно зауважити низький інтерес вітчизняних дослідників до цієї методики. Разом з тим у численних закордонних дослідженнях було неодноразово підтверджено надійність та валідність опитувальника [3] та здобуто цікаві результати.

Зокрема, О. Абельською [1] у дисертаційному дослідженні «Типологічне вивчення психічного складу особистості» (2006 р.) здійснено психометричну перевірку надійності та валідності перекладеної методики під час вивчення психічного складу особистості (MBTI (F)) на російській вибірці (N=531). Дослідницею емпірично підтверджено варіативність типологічної структури серед населення, що зумовлено етнічною приналежністю, віком, статтю та професією. О. Абельською встановлено кореляцію типів MBTI з професійними перевагами. Визначено типи, що демонструють чітке прийняття або заперечення певних видів професій, а також типи, де відсутні чітко виражені професійні переваги [1].

На думку дослідників, психологічний тип (MBTI) пов'язано зі здібностями і досягненнями особистості. Так, інтровертовані та інтуїтивні типи демонструють більші академічні успіхи, порівняно з екстравертами, орієнтованими на сенсорний тип збирання інформації. До того ж, мисленнєві типи досягають кращих успіхів у виконанні логічних завдань, тоді як чуттєві легше налагоджують відносини з оточуючими [12].

Так, К. Міллс та В. Паркер емпірично підтверджують відмінність типів (MBTI) обдарованих від учнівського загалу під час вивчення американських та ірландських підлітків. Більшість з них демонструють високі результати за шкалою інтуїції, а також вони більш інтровертовані та мисленнєво розвинені [10]. Дослідники встановили, що обдаровані діти у молодшому віці у процесі прийняття рішень застосовують відчуття, а у старшому – мислення [8]. Стосовно взаємодії із зовнішнім світом, більшість обдарованих надає перевагу перцепції над судженням, однак серед загалу переважає останнє [12].

Для обдарованих учнів характерними є вподобання абстрактного та теоретичного характеру, тоді як учнівський загал віддає перевагу прагматичному та фактуальному. Обдаровані здебільшого належать до раціонального типу, проте ірраціональний тип зустрічається частіше, порівняно із загалом [6].

Так, У. Сак зазначає, що окремі дослідники не погоджуються з вищенаведеними даними. На думку науковця, це може бути пов'язано як з особливістю проведення процедури тестування, так і з не врахуванням під час аналізу віку, статі, академічних успіхів тощо. У здійсненому ним дослідженні (N=5723)

встановлено, що 71,6 % обдарованих в отриманні інформації надають перевагу інтуїції (серед «звичайних» учнів – 31,9 %). Дослідник встановив приблизно однаковий поділ типів у діадах мислення/відчуття та екстраверсія/інтроверсія. Зокрема, 53,8 % респондентів у прийнятті рішень надають перевагу мисленню, 46,2 % – відчуттям; 51,3 % опитаних екстравертні, 48,7 % – інтровертні. На відміну від «пересічних» однолітків, обдаровані під час взаємодії із зовнішнім світом надають перевагу перцепції (60,1 %). Отже, за даними У. Сака можна скласти узагальнений тип обдарованої особистості – ENTP. «Пересічну» особистість, за даними дослідника, характеризує тип ESFJ. Типологію обдарованих відповідно до виду обдарованості дослідник не аналізував [12].

Таким чином, сучасні дослідження не відповідають на питання: як індивідуально своєрідне поєднання особистісних чинників впливає на розвиток обдарованості? Зазначене зумовлює необхідність використання типологічного підходу під час вивчення особливостей психічного складу обдарованих учнів. Беручи до уваги проаналізовані дослідження, потрібно виокремити перспективи використання опитувальника MBTI у діяльності з обдарованими учнями.

Використання опитувальника дозволить не лише вивчити типи психічного складу дітей залежно від виду обдарованості, віку, статі та порівняти їх із типами учнівського загалу, а й співставити результати з висновками закордонних дослідників. До того ж, необхідно виокремити значні профорієнтаційні можливості використання опитувальника у діяльності з обдарованими, професійне самовизначення яких має певну специфіку.

Використані літературні джерела

1. *Абельська Е. Ф.* Типологическое исследование психического склада личности [Текст] : дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 / Е. Ф. Абельская ; Уральский государственный университет им. А. М. Горького. – Екатеринбург, 2006. – 202 с.
2. *Бобир О. В.* Особистісні характеристики юнацтва з різними формами обдарованості [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / О. В. Бобир. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
3. *Бурлачук Л. Ф.* Словарь-справочник по психодиагностике. / Л. Ф. Бурлачук. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 688 с.
4. *Гурова Л. Л.* Когнитивно-личностные характеристики творческого мышления в структуре общей одаренности [Текст] / Л. Гурова // Вопросы психологии. – 1991. – № 6. – С. 14–20.
5. Здібності, творчість, обдарованість [Текст] / за ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.
6. *Корольов Д. К.* Шляхи визначення взаємозв'язку когнітивних та особистісних чинників обдарованості [Текст] / Д. К. Корольов // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ : Міленіум, 2006. – Вип. 28. – С. 450–469.
7. *Семенова Р. О.* Теоретико-методологічні засади розробки проблеми обдарованості: здобутки і перспективи [Текст] / Р. О. Семенова // Актуальні проблеми психології: проблеми психології обдарованості: зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка, Р. О. Семенової. – Т. 6. – Вип. 3. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 23–36.
8. *Hoehn L.* Mental processing preferences of gifted children / L. Hoehn, M. K. Birely // Illinois council for the gifted journal. – 1988. – № 7. – P. 28–31.
9. *Lynn R.* *IQ and Global Inequality* / R. Lynn, T. Vanhanen. – Athens, GA : Washington Summit Publishers, 2006.
10. *Mills C.* Cognitive-psychological profiles of gifted adolescents from Ireland and the U.S.: Cross-societal comparisons / C. Mills, W. Parker // International Journal of Intercultural Relations, 1998. – V. 22. – № 1. – P. 1–16.
11. *Quenk N. L.* Essentials of Myers-Briggs type indicator assessment. Second edition / N. L. Quenk. – New York : John Wiley&Sons. – 208 p.
12. *Sak U.* A Synthesis of research on psychological types of gifted adolescents / U. Sak // The Journal of secondary gifted education. – 2004. – № 15 (2). – P. 70–79.